

Halil İbrahim AKKUŞ (*) & Ramazan UÇAR (**)

DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ BAĞLAMINDA TÜRK TOPLUMU (***)

öz

İnsanlık tarihi boyunca doğrudan ya da dolaylı olarak din ile teması olmayan hiçbir toplum yoktur. Din ve toplum arasındaki ilişki tek yönlü olmayıp, karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bir taraftan dinin birey ve toplumları her yönden etkilediği görülmekle birlikte diğer taraftan sosyal, siyasal, kültürel vb. durumların da din üzerinde etkisinin olduğu bir gerçektir. Bireylerin ve toplumların iç ve dış dinamiklerden farklı şekillerde etkilenmesi ve bu doğrultuda zihinlerde farklılaşan din algısı, “yaşanan din” olarak tanımlanan dindarlığın farklılaşmasını da beraberinde getirmektedir.

Türkiye ve Türk toplumu sanayileşme, şehirleşme, teknolojik ilerlemeler ve diğer faktörlerin etkisiyle geleneksellikten modernliğe/postmodernliğe doğru bir geçiş dönemi yaşamaktadır. Türk toplumunun karşı karşıya olduğu bu değişim ve dönüşüm dinamiği içinde dinin yeri ve rolünü ortaya koymak özellikle din sosyolojisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızın amacı, Türk toplumunun dindarlık yönelimini, diğer bir ifadeyle toplumumuzun hangi inanç ve uygulamaları dindarlık göstergesi olarak algıladığını, dindarlık tiyolojileri bağlamında tutumlara katılım düzeylerini, Batı Akdeniz örneğinde ampirik veriler ışığında ortaya koymaktır.

anahtar kelimeler

Din, Dindarlık Algısı, Türk Toplumunu, Sosyal Farklılaşma, Tipoloji.

Turkish Society in the Context of Typologies of Religiosity

abstract

Throughout human history, there isn't community who is not in a relationship with religion, directly or indirectly. The relationship between religion and society is not in a one way direction, on the contrary there are mutual interaction. On the one hand, religion seems to affect individuals and societies in every way; on the other hand, social, political, cultural, etc. it is also a reality that situations have an effect on religion. The differentiation of individuals and societies in different forms from internal and external dynamics and in this way the differentiated sense of religion in mind brings about the differentiation of the religiosity defined as "living religion".

Turkey and the Turkish community have a transition period right from traditionalism to modernity/postmodernity under the influence in industrialization, urbanization, technological advances and other factors. To reveal the role and place of religion in this dynamic of change and transformation that Turkish society faces is great importance in terms of sociology of religion in particular. The aim of our work in this direction is to reveal the perception of religiousness of the Turkish society, in other words, which beliefs and practices our society perceives as a sign of religiosity, levels of participation in attitudes in the context of religiosity typologies, in the light of empirical data in the Western Mediterranean.

keywords

Religion, Perception of Religiosity, Turkish Society, Social Differentiation, Typology.

Giriş

Yeryüzünde ilk toplumla birlikte var olan din fenomeni, tarih boyunca toplumları çeşitli şekillerde etkilemiştir. İnsanlık tarihi aynı zamanda din tarihidir. Toplumsal bir fenomen olan din, hem bireysel, hem toplumsal, hem maddi, hem manevi açıdan, insanın her yönüyle etkileşim içerisinde olduğu bir olgudur. Peter L. Berger'in de ifade ettiği gibi her insan topluluğu bir dünya kurma girişimidir ve bu girişimde yer alan unsurlar arasında dinin özel bir yeri vardır (Berger, 2011: 51). Din, inananlarına yeni bir zihniyet verir ve onların dış dünyaya karşı tutumlarında ve davranışlarında belirleyici bir etkiye sahiptir (Freyer, 1964: 71; Köktaş, 1997: 13). Weber'e göre de dinler, ekonomik ve toplumsal bir ahlak yaratır ve geliştirirler (Weber, 1999: 148, 154). Diğer taraftan coğrafi, sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel faktörlerin de din ve dini algı üzerindeki etkisi yadsınmaz (Weber, 2006: 340).

Dinin toplum üzerinde etkili olmasında meşrulaştırıcılık özelliği önemli bir rol oynar. Din, davranış ve düşünceleri, inanç ve bilinçleri, bilgi ve tezleri, siyasal ve toplumsal kurumları, mevcut düzeni, onlara kutsallık kazandırmak ve ontolojik statüler bahsetmek, yani onları kutsal ve kozmik referans çevresine yerleştirmek suretiyle meşrulaştırır. Başka bir ifadeyle din, beşeri açıdan tanımlanan gerçeklikleri, nihai ve kutsal bir realiteye bağlayarak sübjektif ve objektif düzlemde meşrulaştırır (Okumuş, 2013: 95). Dini meşrulaştırmalar, sadece mevcut sosyal durum ve düzeni haklılaştırmak, açıklamak ve geçerli kılmak için kullanılmazlar. Aynı zamanda tersi istikamette mevcut sosyal düzeni eleştirmek, reddetmek ve ayrılıkçı grupların eylemlerini haklı çıkarmak için de kullanılabilir (Okumuş, 2005a: 53; Berger, 1995: 425-465).

Dinin toplumsal alanda önemli işlevlerinden birisi hiç kuşkusuz toplumsal bütünleşme noktasındaki etkisidir. İdeal bir toplumsal bütünleşme noktasında din, hayati bir önemi haizdir. Bu bağlamda dini grupların birinci türü olan “doğal dini gruplar”da temel toplumsal bütünleşme faktörlerinin en önemlilerinden biri din olduğu gibi, dini grupların ikinci türü olan “sırf dini gruplar” da din bağı sayesinde birleşmiş üyelerden oluşmaktadır. Dinin sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı fonksiyonunun yanı sıra ihtilafa vesile olucu, protesto rolü oynayıcı, toplumsal farklılaşmayı tetikleyen etkisi de bulunmaktadır (Günay, 2000: 294-295). Dinin diğer önemli bir işlevi toplumsal kontrol, yani bireyleri toplum kuralları sınırlarında tutmaya yardım etmektir. Din, ferdi hem dışardan itaate zorlayan, hem de bunu ferdi kendi vicdanında sağlayan dış ve iç kuvvetlerle yakından ilişkilidir. Toplumsal kontrol bireyi sadece dışardan zorlamaz, aynı zamanda kişinin bilincinde içselleşerek “vicdan” denilen tarzda da etkili olur (Çiftçi, Wuthnow & Berger, 2002: 131-133). Dinin bir diğer işlevi sosyal yapılandırmadır. Din genellikle sosyal yapıları meşrulaştırma işlevi görürken, bazen de bilfiil bu yapılanmanın prensiplerini ortaya koyar. Geleneksel Hint kast sistemi buna örnek gösterilebilir. Siyasi liderlere büyük avantajlar sağlayan bu son derece karmaşık yapının büyük ihtimalle Brahman ruhbanlığının ürünü olduğu ifade edilebilir. Bu durum dinin meşrulaştırıcı özelliği açısından tahlil edilebilirse de aynı zamanda toplumsal yapılarda farklılıklar ortaya çıkaran ölçütleri sağlama imkan ve ihtimalini göstermesi açısından önemlidir. Burada bir bakıma meşrulaştırma ve yapılandırma işlevleri iç içe geçmiştir (Çiftçi, Wuthnow & Berger, 2002: 134).

Din-toplum ilişkileri açısından din ve kültür etkileşimine de temas etmek yerinde olacaktır. Bir toplumun kültürü, maddi ve manevi unsurlar şeklinde iki boyutludur. Din, manevi unsurlar içerisinde özel ve önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca dinsiz bir insanla karşılaşma imkanı bulunmakla birlikte, dinsiz bir toplumun olmadığı görülmektedir. Hemen her toplum, beşeri ya da ilahi kaynaklı olsun din adına bir şeylere inanmış ve hayatlarını ona göre düzenle-

miştir. Öncelikle din, bir kültür içinde ortaya çıktığında ya da kültürle buluştuğunda onu kendi temel değerleri doğrultusunda değiştirmek ve kendi öğretilerine göre yeniden düzenlemek ister. Bu beşeri ya da ilahi hemen her dinin temel özelliğidir. Din, kültürü etkilemeye çalıştığı gibi kültür de din üzerinde etkili olmaktadır. Dinlerin kendilerine göre bir inanç, ibadet ve toplumsal boyutları vardır ve bu boyutlar kültürle temasa geçtiğinde, kültür dini kendi yapısı doğrultusunda kabul etmeye çalışır (Akdoğan, 2012: 437-451). Dolayısıyla din ve kültür arasında karşılıklı bir etkileşim vardır ve din ne sadece o kültürün bir ürünüdür, ne de içinde yer aldığı kültürü bütünüyle kuşatır. Örneğin İslam dini İslam öncesi kültürü bütün yönleriyle reddetmemiştir. İslam öncesi Arap toplumunun bir kısım ailevi, iktisadi, edebi vb. uygulamalarını aynen ya da küçük değişikliklerle devam ettirerek İslam'a dayalı yeni bir kültür inşa etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde yeni bir din kabul eden topluluklar, kültürel bir değişim yaşamakla birlikte eski kültürüne ait bir takım öğelere dini bir hüviyet kazandırarak devam ettirebilirler. Bununla birlikte farklı kültürlerin aynı din havzası içinde bir araya gelmesi sonucunda yaşanan etkileşimle daha önce herhangi bir toplumda etkin olmayan davranış o dini benimseyen milletlerin ortak davranışı haline gelebilir (Bilgin, 2013: 113-116). Neticede din, mevcut kültürel yapıyla kaynaşarak bir bütünlük oluşturur ve insanların gündelik yaşamlarına girer.

Doğduğu anda kendi dışında kurulmuş bir dünya ile karşılaşan birey, toplumsallaşma sürecinde bu verili dünyayı içselleştirir ve sosyal kişiliğinin bir parçası haline getirir. Hemcinsleriyle, toplumsal düzenle ve aşkın kutsal evrenle uygun olarak kendisini konumlandırır (Luckmann, 2003: 64-65). Bireyin dini tutum ve davranışları da ağırlıklı olarak bu sosyalleşme sürecinde inşa edilir. Sosyal hayatta din ile kültür bir bütünlük oluşturarak bireylerin gündelik hayatına yansır. Bu yansıma doğal olarak insandan insana, toplumdaki topluma farklılık gösterir. Zaman, mekan ve şartlara göre, kültürel yapılara bağlı olarak bireylerin ve toplumların dini algı ve hayatlarında da değişim ve farklılıklar ortaya çıkabilmektedir (Akdoğan, 2012: 450-451).

Türk toplumu sanayileşme, şehirleşme, teknolojik ilerlemeler ve diğer faktörlerin etkisiyle geleneksellikten modernliğe/postmodernliğe doğru bir geçiş süreci yaşamaktadır. Dünyada ve doğal olarak ülkemizde yaşanan hızlı sosyal değişim ve gelişmeler toplumların din ve dindarlıkla ilgili konulara bakışını önemli ölçüde etkilemiş, bu durum kişilerin dindarlıkla ilgili tutumlarında farklılaşmaları da beraberinde getirmiştir. Genelde toplumların, özelde ise Türk toplumunun içerisinde barındırdığı dini algı ve dini hayat farklılıklarının ortaya net olarak konulabilmesi ve dini hayat haritalarının çıkarılabilmesi, zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin gözlemlenebilmesi için yapılan ve yapılacak olan araştırmalarının önemi büyüktür. Çalışmamız Türk toplumunun dindarlık anlayışını, hangi inanç ve davranışları dindarlık içerisinde gördüğünü, yani din-

darlığa ne gibi bir anlam yükleyip yöneldiği dindarlık tiplerini analiz ederek ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Din ve Dindarlık

İnsanın psikik ve sosyal birçok açıdan etkileşim halinde bulunduğu bir olgu olarak dinin mahiyeti, tarif edenin kişiliği, tarifi yapıldığı dönemin ve toplumun genel şartları, çok yönlülük arz etmesine rağmen tek yönlü ele almak gibi hususlar, herkes tarafından kabul görece, bütün din ve inançları kapsayacak bir din tarifi yapılmasının önünde büyük engel oluşturmuştur (Taş, 2012: 38). Din kavramı için ortaya çıkan farklılıklar ve belirsizlikler dindarlık kavramı için de geçerlidir (Subaşı, 2002: 17-40). Ne tür bir yaşama biçiminin dindarlık olarak adlandırılabilceği konusunda mutabakat mevcut değildir. Çünkü insanların farklı değer ve davranışlara verdikleri öneme göre dindarlık anlayışları değişmekte, farklılaşmaktadır. Bundan dolayı her grubun veya bireyin dindarlık anlayışı farklı olabilmekte ve dindarlığa farklı kesimler farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Yani “dindarlık” görece bir kavramdır (Taş, 2005: 46). Bununla birlikte ortaya bir dindarlık tanımı koymak gerekirse, dindarlık, bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi olarak tanımlanmıştır (kurt, 2009: 1-26). Diğer bir tanımla dindarlık, bireyin iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe, ibadet, etki gibi boyutları olan bir olgudur (Okumuş, 2005b: 38).

Dindarlık, yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, tezahürleri yönüyle de sosyal bir olgudur (Onay, 2004: 197). Başka bir ifadeyle dindarlık, bireysel tecrübe yönüyle ne kadar sübjektif bir karakter taşırsa, toplumsal yansımaları açısından o kadar objektif ve gözlemlenebilir bir özelliği haizdir (Taş, 2005: 18). Burada yaşanan dinin iki veçhesi söz konusu olmaktadır. Sübjektif din, dinin fertlerde yaşayan ve derinleşebilen köküdür. Objektif din ise dinin nesnelleşmesi, müessesleşmesi, adet ve gelenekleşmesidir. Bu ayrım iki türlü din anlamında değil, bir bütünün iki ayrı cepheden görünüşü anlamındadır (Sezen, 2004: 93-96).

Modern toplumlarda dini hayat ile ilgili ortaya konan teoriler genel olarak tek bir değerler dizisinin egemenliği altındadır. Bu değerler dizisi, rasyonelleşme süreci, bireysel özerklik iddiası ve kurumların farklılaşması anlamına gelen modernite ile din olgusu arasında var olduğu iddia edilen yapısal uyumsuzluk paradigmasıdır. Bu yaklaşım Marksist ve Durkheimci anlayışların katkılarıyla şekillendirilmiştir. Fakat bunların ötesinde dini karakterize eden mutlak akıl ile bilim ve teknolojiye dayalı moderniteyi karakterize eden bilimsel akıl arasındaki tipik çatışma yorumundan faydalanılmıştır (Hervieu-Leger, 2006: 137-138). Modern sanayi toplumlarında pozitivist bakış açısıyla dinin çökmekte olduğu,

çağdaş dünyanın gittikçe daha az dini hale geldiği (Luckmann, 2003: 72) kabul edilmektedir. Comte'un üç hal yasasına göre modern Batı en ileri ve olgunluk dönemi kabul ettiği pozitivist döneme gelmişti. Bu dönemde dinin yerini bilim, din adamının yerini de bilim adamı alacaktı ve diğer toplumlar da gelişmişlik yolunda Avrupa'nın yolunda yürüyeceklerdi (Aron, 1994: 61-62). Fakat beklenin aksine din, toplumların hayatından tamamen çıkıp gitmediği gibi bireylerinin dine yöneliminde de artma meydana gelmiştir.

Yapılan çalışmalar ve araştırmalarda "İnsanlar niçin dindardır?" sorusuna dört farklı kuram ile cevap bulunmaya çalışılmıştır. Bunlar: Yoksunluk Kuramı, Sosyalleşme Kuramı, Rasyonel Seçim Kuramı ve Anlam ve Aidiyet Arayışı Kuramıdır (Furseth & Repstad, 2011: 203).

Yoksunluk kuramı ile bireylerin hayatta engellerle karşılaştıkları ve alternatif aradıkları durumlarda dinin bir telafi mekanizması işlevi gördüğü için bu durumda bireylerin dine yöneldikleri ileri sürülmüştür. Bu kuramın fikri temelleri Karl Marx'a kadar uzanmaktadır (Marx, 1992: 244). Charles Glock yoksunluğun beş şekli arasında ayrıma gitmiştir: Ekonomik, sosyal, organizmal, ahlaki ve psikolojik (Glock, 1961: 24-36). Sosyalleşme kuramı, dini davranış, inanç ve tecrübelerin, bireyin içinde yetiştiği kültürün bir unsuru olarak kuşaktan kuşağa aktarılmasını ifade etmektedir (Argyle & Beit-Hallahmi, 2004: 247-280). İslam dini de bireyin sosyalleştiği ortamın kişinin dini tercih ve kabulleri üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber'in "*Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yapar.*" (Buhârî, Cenâiz, 92) anlamındaki hadisi, bireyin dini yönelim tercihinde ilk sosyalleştiği ortam olan ailenin etkisini ortaya koymasından manidardır.

Bireylerin piyasada nasıl davrandıkları konusuna eğilen ekonomi kuramından ilham alan rasyonel seçim kuramına göre sosyal aktörler hedeflerine daima asgari risk ve maliyetle ulaşmaya çalışırlar. Birey içinde bulunduğu durumları rasyonel biçimde değerlendirerek mümkün olan en iyi alternatifte yönelecek, kazanımları maksimize ederken kayıpları minimize etmeye çalışacaktır. Bu bağlamda rasyonel seçim kuramı, dinin bireylere bir çeşit fayda ve ödül temin ya da vaat ettiği için bireylerin dine yöneldiklerini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda bireyler kendilerine en fazla yarar ve ödül sağlayacaklarını düşündükleri dini gruplara yöneleceklerdir (Furseth & Repstad, 2011: 213). Bireylerin dine niçin yöneldikleri hususunda ileri sürülen dördüncü kuram, insanların anlam ve aidiyet arayışı neticesinde dine yöneldikleri savıdır. Birey içinde bulunduğu dünyayı ve hayatta karşılaştığı/karşılaşacağı olayları, problemleri, acıları anlamlandırma arayışı içerisinde. Din geleneksel biçimde önemli teodisiler sağlayıcıdır ve Berger'in de ifade ettiği gibi teodisilerin en önemli işlevlerinden biri, toplumsal açıdan yaygın güç ve ayrıcalık eşitsizliklerini açıklayabilmeleridir (Berger, 2011: 129-131). Yine bireyler yalnızca anlamlı olan şeyleri bulmaya çalışmamakta, aynı zamanda bir topluluğa bağlanma ihtiyacı da taşımaktadır. Bu doğrultuda

fertlerin hayatı anlamlandırma ve bir topluluğa bağlanma istek ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla dine ve dini gruplara yöneldiği ifade edilmiştir (Furseth & Repstad, 2011: 217-220).

Neticede din, bireylerin hayatında her dönem bir şekilde var olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu noktada din sosyolojisi açısından araştırılması ve incelenmesi gereken önemli problematik konulardan biri de bireylerin farklı dönem ve şatlarda dini yönelimleri, dini yaşama yoğunlukları ve düzeylerinde ortaya çıkan farklılaşmalar olmuştur. Bu doğrultuda dindarlık ölçekleri geliştirilmiş, tipolojiler oluşturulmuş, dindarlık ölçme çalışmaları yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

2. Dindarlık Tipolojileri

Din sosyolojisi araştırmalarında konunun daha derinlemesine analiz edilmesi ve konuyla ilgili verilen ortak nitelikler etrafında tasnif edilmesine imkan sağlaması açısından tipolojiler oluşturmak önemlidir. Weber'e göre de sosyolojinin ilk görevi tipsel olanı anlamaktır (Özlem, 2001: 171). Dindarlık yönünden insanlar oldukça çeşitlilik göstermekle birlikte benzer özellikler göz önüne alınarak kişilerin dindarlık anlayışlarını belirli tiplere ayırmak mümkündür (Peker, 2011: 145). Yapılan araştırma ve çalışmalarda bireylerin çeşitli renk ve şekillerde ortaya çıkan dini yaşantılarındaki farklılıkları objektif olarak ortaya koyabilmek için çeşitli tipolojiler geliştirilmiştir.

Max Weber, toplumsal tabakalaşmadaki farklılaşmaya göre farklı dindarlık tiplerini ayırt etmiştir. Weber'in dindarlık tipolojisinde çiftçi dindarlığı, şövalye ruhlu savaşıların dindarlığı, tüccar ve zanaatkar dindarlığı, şehir dindarlığı, köy dindarlığı, entektüellerin veya aydınların dindarlığı, büyüsel dindarlık, ayıncı dindarlık, kurtuluş dinleri, dünyevi zahitlik, uhrevi zahitlik gibi tipolojiler mevcuttur (Weber, 2006: 339-382). G. Mensching sosyal sınıflara göre yaptığı tipolojiyle dindarlığı dört tipe ayırmıştır: Göçebe dindarlığı, asillerin dindarlığı, köylü dindarlığı ve burjuvazi dindarlığı (Mensching, 2004: 247-252).

Gabriel Le Bras insan-din ilişkisi çerçevesinde dörtlü bir tasnif geliştirmiştir. Bunlardan birincisi, dini hayata yabancı olanlar, dinden ayrılmış olanlar, bölünenler, dinden kopmuş olanlar ve bir dine bağlı olmayanlar şeklinde; ikincisi, dini kabul edenler, belirli zamanlarda dini kabul edenler, dine ilgisiz olanlar şeklinde; üçüncüsü, dini yaşayanlar, dine saygı duyanlar ve uyanlar, düzenli olarak dine uyanlar şeklinde; son olarak da sofular, dindar, muttaki kişiler şeklinde tipolojiler oluşturmuştur. Le Bras dini davranışlar bağlamında da yine dört tip ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi, herhangi bir dini davranışı olmayanlar; ikincisi, evlilik, doğum, ölüm gibi hayatın belirli dönemlerine ya da Noel, Pasakalya gibi yılın belli zaman dilimlerine ait davranışlar; üçüncüsü, Pazar ayini,

günah çıkarma gibi periyodik davranışlar ve dördüncüsü, istisnai ve tekrarlanan davranışlardır (Desroche, 2014: 293-306).

Bir diğer dindarlık tipolojisi M. Argyle tarafından geliştirilmiştir. Argyle, dindarlığı tutucu dindarlık, protestan dindarlık, sekt dindarlık ve liberal dindarlık olmak üzere dört tipe ayırmıştır. Böylelikle dindarlığın çeşitli şekillerinin belli sosyal durumlar ve davranış tarzlarına uygun olduğunu tespit etmeye çalışmıştır (Köktaş, 1993: 49). Allport ve Ross tarafından kullanılan ve dini kişilik yönünden iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlar şeklinde ikiye ayıran tasnif, özellikle din psikolojisinde en çok kullanılan tipolojilerdendir. İç güdümlü dindarlık, hayatın din ile belirlendiği, dinin diğer tüm düşünce ve değerlerin üzerinde olduğu tam bir teslimiyet halini ifade eder. Dış güdümlü dindarlık ise, dinin çıkarlar için alet edildiği, faydacı bir anlayışı ifade eder (Allport & Ross, 1967: 432-443; Yıldız, 2001: 19-42). C.G. Jung bireyleri dini şahsiyet yönünden içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki tipe ayırmıştır. Dışa dönük tipler arasında dünyadan beklenti içinde olan, akla önem veren, din ve dünya hayatını birlikte yürütenler yer alırken, içe dönükler arasında mistikler, suçluluk korkusu içinde olanlar ve duygulu tipler yer almaktadır (Peker, 2011: 145-146).

M. Taplamacıoğlu, dini yaşayışın şiddet ve yoğunluğuna göre beşli bir dindarlık tipolojisi oluşturmuştur. Bunlar; namaz-oruç gibi ibadetleri yerine getirmediği gibi cenaze dışında hiçbir dini törene katılmayan gayr-i amil dindarlar; içinde yaşadığı toplumun ve ortamın durumuna göre vaziyet alan idare-i maslahatçı dindarlar; namaz-oruç gibi dini ödevlerini yerine getirip ibadet dışında iş güçleriyle uğraşan, oldukça dürüst hayat süren dini bütün dindarlar; günlerinin çoğunu ibadetle geçiren, yeniliklere karşı olmakla birlikte zararlı bir şekilde engelleme yoluna gitmeyen sofu dindarlar; İslam'ı doğru anlayamamış, pek çok şeyin haram ve günah olduğunu savunan, yeniliklere karşı çıkıp herkesten şüphelenen, dinin imanının silinip gittiğine inanmış softa veya yobaz dindarlardır (Taplamacıoğlu, 1962: 141-151).

Ünver Günay, dini yaşayışta şiddetin azlık-çokluğuna göre ve dini hayatın biçimine göre olmak üzere iki ayrı tipoloji geliştirmiştir. Günay, şiddetin azlık-çokluğuna göre beş dindarlık tipi belirlemiştir. Bunlar, ateşli dindarlar, alaca dindarlar, mevsimine göre dindarlar, beynamazlar ve ilgisiz dindarlardır. Dini yaşayış biçimine göre dindarlık tipleri ise, geleneksel halk dindarlığı, seçkinlerin dindarlığı, laik dindarlık ve tranzisyonel dindarlık tipleridir (Günay, 1999: 259-264).

Yapılan çalışmalarda ortaya konan bir diğer dindarlık tipolojisi ise din bilginlerinin ya da eğitilmiş insanların ortaya koydukları “yüksek ya da kitabî dindarlık” diye adlandırılan dindarlık ile onun yanı başında geniş halk tabakasında bu tabakaya has “Popüler dindarlık” tipidir. Derin düşünceli azınlığın büyük geleneği, derin düşünceye sahip olmayan çoğunluğun küçük geleneği oluştur-

duğunu ortaya koyan Redfield, “büyük gelenek-küçük gelenek” ayrımı ile bu konuda sonraki araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur (Arslan, 2008: 9-34). Gazali de avam ve havas olarak nitelendirdiği bu iki kesimin sosyolojik özelliklerini dikkate alarak inanç yapılarındaki farklılıklara işaret etmiştir (Gazali, 1975: 237 vd.). Türk sosyolojisinde “aşağı” ve “yüksek” kültür farklılaşmasına Gökalp’in de dikkat çektiği görülür (Gökalp, 1968: 93).

Bunların yanı sıra aktif dindarlık, pasif dindarlık; sufi dindarlık, fıkhi dindarlık; şehir dindarlığı ve köy dindarlığı; radikal dindarlık, ılımlı dindarlık; tutucu dindarlık ve serbest dindarlık; samimi dindarlık ve gösterişçi dindarlık şeklinde de tipleştirmeler yapılmıştır (Okumuş, 2005a: 40-43).

Araştırmamızda Kemaleddin Taş tarafından geliştirilen “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” kullanıldığından, Taş’ın aynı ölçek üzerinde yaptığı analizler sonucu oluşturduğu üçlü tipoloji kullanılmıştır. Bunlar, “geleneksel/ilmihalci dindarlık”, “modernist/hümanist dindarlık” ve “popüler/hurafeci dindarlık”tır (Taş, 2005: 27-34).

a) Geleneksel/İlmihalci Dindarlık

Gelenek, uzun bir zaman sürecinde toplumda yerleşmiş olan ve nesilden nesile aktararak gelen inançlar, değerler ve kabuller bütünü (Kirman, 2004: 87), toplumsal pratikler kümesi (Marshall, 1999: 258-259) olarak tanımlanmıştır.

Gelenek terimi günümüzde karşılaşılan en karmaşık kelimelerden biridir. Kimi zaman “gelenek” denildiğinde belli bir yolu izleme, belli bir çerçevede hareket etme anlaşılır. En popüler anlamıyla gelenek, örf, adet ve töre anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamıyla gelenek, toplumda belli bir davranış kümesini yönlendiren, belli davranış kalıpları üreten ve insanları bu kalıplara göre davranmaya zorlayan ideolojik bir aygıttır. Birisi çok dar ve spesifik, diğeri çok genel ve sınırları belirsiz anlamlar dışında dini dozu çok yüksek üçüncü bir anlamı daha vardır. Bu anlamıyla gelenek çekip çıkarılamaz biçimde dine ve vahye, kutsallığa, ortodoksi kavramına, otoriteye, sürekliliğe bağlıdır. Bu, dinle geleneğin aynı şeyler olduğu anlamına gelmez. Din, kişiyi Allah’a bağlayan asli yön iken gelenek hakikatin daha dışa dönük ve parçalı olan yüzünü oluşturur (Armağan, 1992: 11-12). Diğer bir ifadeyle dinin kapsamına vahiy ve peygamberin söz ve uygulamaları girerken, geleneğin kapsamına dini metinlerden çıkarılan yorum ve uygulamalar girmektedir. Gelenek dinin ortaya çıktığı ilk dönemde değil, ilk tâbilerinin üzerinden iki ya da üç nesil geçtikten sonra oluşmaya başlar (taş, 2005: 57).

Geleneğin en önemli vasıfları arasında süreklilik, istikrar, hiyerarşi, otorite, geçmişe ve büyüklere saygı, itaat, ortodoksi ve kutsiyet zikredilebilir. Gelenek, süreklilik zinciriyle geçmişten bugüne oradan da geleceğe bağlanmak ister. Bu

sürekli onun varlık şartıdır. Meydana gelebilecek herhangi bir kopma, geleceğin otantikliğini zedeler, zamanla yozlaşmasına sebep olabilir. Bunun yanında geleceğin sürekliliğini sağlaması için istikrarın da olması gerekir. Sürekliliğin değişimler karşısında istikrarlı şekilde devam ettirilmesi gerekir. Geçmişe saygı, geleceğin önemli bir diğer vasfıdır. Geleceği oluşturmuş olanlardan kurulu olan geçmiş, bugünden daha saygı değer, daha otantik bir dönemi teşkil eder. Bundan dolayı gelenek, geçmişin tartışılmasını, sorgulanmasını istemez hatta yerine göre yasak eder. Bunların yanı sıra gelenek meydana getirdiği yapıya, bu yapının gereklerine ve kurallarına kayıtsız şartsız itaat ister. Bu itaat, zoraki ve dayatılmış bir baş eğme tavrı değil, bilakis içselleştirilmiş bir itaattir. Gelenek içerisinde belirlenen kurallar ve hayat düzeni bireylere aşılanarak, neyin bilinip neyin bilinemeyeceği, neyin iyi neyin kötü olduğu gibi hususların çerçevesi çizilmiştir. Çözüm yollarını geleceğin içinde bulan kişi geleceğin dışında bir çözüm yolu arama ihtiyacı hissetmez ve geleceğin gücüne itaat etmeye devam eder. Gelenek, mensuplarına güvenilir olduğunu aşlar. Güvenilir olmak, gelenek için olduğu kadar mensupları için de hayati önem arz eder. Çünkü güvensizlikten kaynaklanabilecek şüphe, uzun zaman sürecinden o güne kadar gelmiş zincirin halkalarında kopma meydana getirebilir. Bundan dolayıdır ki, her gelenek, müntesiplerine “kendi geleceğinin üstün olduğu” şeklinde bir ideoloji empoze eder. Bu ideoloji, “biz” duygusu ortaya çıkarır ve “biz”in dışında kalanlar “öteki” olarak nitelendirilir. Geleceğin bir başka vasfı da ortodoksidir. Her gelenekte hak ile batıl ayrımı vazgeçilmezdir ve bu ayrımın kaçınılmaz şekilde hak olanın korunmasına yönelik yapılandırılması gerekir. İşte bu yapı ortodoksidir. Ortodoksisiz olmayan gelenek hak ile batıl arasında ayrım yapamayacağından zayıflayacak ve hakikati temsil yeteneğini kaybedecektir. Dini hakikatin ne olduğunu belirleyen, geleceğin düzen ve sürekliliğini sağlayan vasıta ise geleceğin otoritesidir. Otorite, bu görevi yerine getiren kişiler tarafından sağlanır. Geleceğin bir diğer önemli unsuru ise kutsiyettir. Kutsal, olağanüstü, aşkın görülen ve o şekilde tecrübe edilen olayları içerir. Bunun da en önemli unsuru, kişinin tabiatüstü sayılan varlığa sevgi ve korkuya dayalı bir duyguyla bağlanmasıdır (Taş, 2005: 54-56).

Yukarıda sıralanan niteliklerin yanında geleceğin paradoksal olarak nitelenebilecek özellikleri de vardır. Geleceğin paradoksu normal olmayan hızlı değişim dönemlerinde kendini gösterir. Olağan dönemlerde gelenek ortak bir davranış kalıbı oluşturmak suretiyle sağlam bir dayanak temin eder. İnsanlar gelenek sayesinde nasıl davranacaklarından emindirler, gelecekte endişeleri yoktur, ayakları yere sağlam basmaktadır. Fakat hızlı değişim dönemlerinde gelenek, bir ayak bağı, gelişmenin önünde bir engel olarak görülmeye başlanır. Bireylerin geleceğe umutla bakmalarına ve ayaklarının yere sağlam basmasına vasıta olan gelenek bu durumda çıkarıp atılması gereken bir pranga veya dönüştürülmesi gereken bir engel olarak görülmektedir. Gelenek klasik anlamda

sahih ve geçerli bilginin aktarılması demektir. Fakat bu durumda aktarmanın bize kadar nasıl geldiği, aktarılan şeyin aslını yansıtıp yansıtmadığı, dolayısıyla aktarmanın ne kadar güvenilir biçimde yapıldığı soruları zihinleri meşgul etmektedir. Bilginin aktarılma sürecinde, kasıtlı veya değil, meydana gelen değişme ve çarpıtmalarla ortaya çıkan yanıltıcı bilgiler, geleneğin bünyesinde sahii bilgi vasfını alacaktır. Bu haliyle gelenek kendisinde hem sahii, hem de çarpıtılmış olanı birlikte bulundurmaktadır ki, bu da onun diğeri paradoksudur (Armağan, 1992: 15-16).

Geleneksel dindarlık, modern dönem öncesi geleneksel toplum tipinde ortaya çıkmış ve bu dönemde bir takım özelliklerini kazanmış dindarlık şeklidir. Bu sebeple hem kitlelerde yaygın olan eski döneme ait dini inançları, hem de modern öncesi dönemlerde resmi kitabi dinde yapılan yorumları içerisinde barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle geleneksel dindarlık içerisinde, popüler dini inanışlar ile birlikte kitabi veya resmi dindarlık da bulunmaktadır. Nitekim ilk dönem öne çıkan İslam âlimleri yüksek kitabi dindarlığın yanında geleneksel dindarlığın da temsilcileri olmuşlardır (Arslan, 2004: 31).

Bu bilgiler ışığında uygulamalı araştırmamızda kullanılacak dindarlık tiplerinden birisi olan “geleneksel/ilmihalci dindarlık” ile kastedilmek istenen şey; toplumumuzun genel kesiminde kabul gören, Kur’an ve sünnet ışığında ağırlıklı olarak ilk dönemlerde ortaya konan dini kaynaklara, din büyüklerinin görüşlerine ve ilmihal bilgilerine dayanan, dinin emir ve yasaklarına uymanın önem taşıdığı, inancın yanında ibadetleri yerine getirmenin de ön planda tutulduğu dindarlık anlayışıdır (Taş, 2005: 58-59).

b) Modernist/Hümanist Dindarlık

Zaman içerisinde bir toplumun yapısında, bu yapının çeşitli fonksiyonlarında ve bireylerinin üstlendiği toplumsal rollerde, yani toplumdaki ilişkiler sisteminde, toplumsal kurumlarda ve bireylerin davranışlarında meydana gelen değişmeler olarak tanımlanan sosyal değişimin (Kirman, 2004: 232) tesiri ile beraber toplum içinde dinin yer ve rolünün değişmesi de normal bir gelişmedir. Diğeri bir ifadeyle, toplumsal bir fenomen olarak din, toplum içerisinde vuku bulan toplumsal olaylar ve değişmeden etkilenmekte (Günay, 2000: 343), toplumun din anlayışında da değişmeler görülmektedir.

Bireysellik ve rasyonellik trendlerinin oluşturduğu modernleşme, geleneksel dini düşüncenin ve yaşantının bireyin zihin dünyasında ve kurumsal yapıda egemenliğini yitirmesine yol açmış (Avcı, 2012: 48), dinin mahiyetini ve modern dünyadaki yerini değiştirmiştir (Taş, 2005: 59). Geleneksel toplumda sosyal hayatın tepe noktasında bulunan din, modern sanayi toplumunda ortaya çıkan sekülerizasyon neticesi ferdileşerek birçok toplumsal tesirlerinden arınmış ve kendi öz alanına çekilmiş, kişilerin özel yaşantılarıyla ilgili bir vicdan ve

şahsi seçim meselesi haline gelmiştir. Öte yandan modern sanayi toplumunda dini inançlara ve uygulamalara olan rağbet eskiye oranla büyük bir düşüş kaydetmiştir (Coşkun, 2005: 82). Dini uygulamalara rağbetteki bu düşüş, özellikle şehir ve çevrelerinde daha büyük boyutlarda kendini göstermiştir. Kısacası modern toplum, eskinin geleneksel toplumlarındaki dini birlik, beraberlik ve bütünlüğün yerine, dine bağlılık ve dini yaşayış açısından bir plüralizm, geleneksel ve kurumsallaşmış dindarlıkta bir gevşeme, ilgisizlik, dine ve özellikle geleneksel dindarlığa karşı tenkitle karakterize olmaktadır. Diğer taraftan bu durumun sadece sanayi toplumlarıyla sınırlı kalmayıp, geri kalmış veya gelişmekte olan toplumları da kuşatan bir yaygınlık alanı bulduğu söylenebilir (Günay, 2000: 360-361).

Rasyonalizasyon, iş bölümü ve kurumsallaşma gibi önemli değişimlerin yaşandığı şehirleşme ve modernleşme sürecinde, kültürel yapıda olduğu gibi geleneksel dindarlık formlarında da ciddi sarsıntılar ortaya çıkabilmektedir. Modernleşme ile beraber yaşanan kültürel değişim, çatışma ve uyum süreçleri, hayatı ve toplumu anlamlandırmada farklı bir dini anlayışı da beraberinde getirmektedir (Çelik, 2002: 80-81). Diğer taraftan modernleşme ile beraber kendini gösteren sekülerizasyonla toplum ve kültür alanları, dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkmıştır. Nasıl ki toplum ve kültürün sekülerizasyonu söz konusuysa aynı şekilde bilincin sekülerizasyonu da söz konusudur. Bu, modern dünyanın dini açıklamalardan yararlanmaksızın dünyayı ve kendi yaşamlarını yorumlayan gittikçe artan sayıda bireyler ürettiği anlamına gelir (Berger, 2011: 197). Yani modern toplumda din etken faktör olmaktan çıkarak edilgen bir görünüme geçmiştir. Bu süreçte kurumsal alanların özelleşmesi süreci dini artan bir şekilde öznel ve özel bir gerçekliğe dönüştüren gelişmeyi başlatmıştır. Din bir kez "özel iş" olarak tanımlandığında birey sadece kendi sosyal biyografisi ile belirlenen tercihlerle yönlendirilen ve kendisinin uygun gördüğü anlamlar türü içinden bir tercihte bulunacaktır (Luckmann, 2003: 92). Yani din toplumsal olmaktan ziyade bireysel bir hal almıştır. Ancak bu durum dinin toplumsal hayattan tamamen çekildiği anlamına gelmemektedir, dinin sadece sosyal hayattaki görev ve fonksiyonlarında bir değişiklik meydana gelmiştir (Taş, 2005: 61).

Modern toplumlarda dinin geçirmekte olduğu sarsıntı esasında bir "intibak problemi"dir. Sanayileşme öncesi kültür ve medeniyet şartlarında hayatıyet bulmuş, kurumsallaşmış ve gelenekleşmiş din ve dindarlıklar, yeni ve değişen şartlara uymaya çalışmakta, sarsıntı, uyumsuzluk, geri dönüş ve yeni arayışlar intibak sürecine bağlı olarak kendini göstermektedir. Bu noktada eskinin geleneksel din anlayışları ve dindarlıkları sarsılırken modern toplumlarda şehirlerden başlayarak daha şahsi, daha akılcı yaşanan yeni dindarlık şekilleri kendini göstermektedir. Manevi boşluk, yalnızlık, başarısızlık ve huzursuzluklar yeni maneviyat arayışlarını ve ihtiyaçlarını da hemen her toplumda beraberinde sürüklemekte toplum hayatının tabiatı boşluk kabul etmemektedir. Nitekim

bundan dolayıdır ki, dinin toplumlarda tamamen marjinalleştiği veya silinmeye yüz tuttuğu durumlarda dahi “ikame dinler” denilen bir takım ideolojik sistemlerin veya yeni fanatik eğilimlerin ya da kendilerini boşlukta hisseden kişilerin kimlik problemlerini ve toplumla yeniden bütünleşmelerini sağlamak üzere yeni ve özel “görünmez dinin” devreye girdiği ve boşluğu doldurmaya çalıştığı görülmektedir (Günay, 2000: 364-365).

Bu bilgiler ışığında alan araştırmamızda kullanılacak dindarlık tiplerinden biri olan “modernist/hümanist dindarlık”, vicdan temizliği, doğruluk, iyilik, yardımseverlik gibi bir takım ahlaki değerlerin önemsendiği, dini otorite olarak kabul edilen kişilere bağlanmanın zorunluluk taşımadığı, inancın temel gösterge olduğu, ancak dindeki kurallara uymanın ve dini ritüelleri yerine getirmenin ikinci plana alındığı, hümanist yaklaşıma sahip bir dindarlık anlayışını karşılamaktadır (Taş, 2005: 63-64).

c) Popüler/Hurafeci Dindarlık

Türk toplumunun çok yönlü ve çok boyutlu olan dini yaşantısı içerisinde popüler dindarlık geniş halk kitlelerinde yaygın olarak görülmektedir. Bu nedenle popüler dindarlık, Türk toplumunun dini hayatını ve din algısını anlama açısından önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2006: 289-319).

Popüler dindarlık kavramı “halk (folk) kültürü” ve popüler kültür kavramlarıyla yakından ilgilidir. Halk kültürü daha çok endüstri öncesi toplumların geleneksel halk kültürünü ve günümüzün taşra ve köylü kültürünü içine almaktadır. Popüler kültür ise ağırlıklı olarak sanayileşme sonrası şehir ortamında yaşayan geniş halk kesiminin oluşturduğu kültür tarzının adıdır. Fakat popüler kültürün sadece günümüze dönük yönüne bakıp onun geçmişe ait inanış ve uygulamaları içinde taşımadığını ve bu bakımdan gelip geçici olduğunu düşünmek isabetli olmaz. Çünkü popüler kültür halk tarafından oluşturulan ve sürekliliği olan bir kültürdür. Belli bir dönemde moda olup yaygınlaşan, ama sonrasında kısa zamanda etkisini kaybederek yok olan geçici kültür tarzları için sosyolojide daha çok “kitle kültürü” kavramı kullanılmaktadır. Bu bağlamda popüler dindarlık tipi hem evrensel dinler öncesi toplumlardan kalan günümüzdeki yaygın inanışları, hem de evrensel/kitabî dinlerin inanç ve uygulamalarını içinde barındıran dindarlık anlayışıdır (Arslan, 2004: 27-29).

Bu noktada hemen bütün büyük dinlerde, önemli ölçüde resmi ve kitabî dindarlık tarafından şekillenen geleneksel dindarlık ile halk dindarlığını veya diğer bir ifadeyle popüler dindarlığı kayda değer çizgilerle birbirinden ayırmak gerekir. “Halk dindarlığı” veya “popüler dindarlık”, “resmî” veya “kitabî” yahut “entelektüel dindarlık” biçimlerine göre daima özel bir formu teşkil etmiştir. Nitekim İslamiyet’te “avam” ile “havas” dindarlıkları arasında gözetilen ayırım bu durumun tipik bir göstergesidir. Popüler dindarlık, içerisinde yer verdiği bü-

yüsel, mistik ve mitolojik unsur ve vurgularla, kutsal metinlere yahut naslara ya da onların değişik biçimlerde kabul görmüş ve kurumsallaşmış bir yorumuna sıkı bir bağlılık esasına dayalı kitabi yahut resmi dindarlıktan önemli ölçüde ayrılmaktadır (Günay, 2000: 302). Bununla birlikte popüler dindarlık, daha çok geleneksel biçimlere sahip olmanın yanında bazı modern ve postmodern tezahürleri de içinde barındırabilmektedir. Bütün bu özellikleri dolayısıyla popüler dindarlık, geleneksel dindarlığa göre farklılık arz etmekte ve kendine özgü anlam alanı olan bir dindarlık tipi olarak ortaya çıkmaktadır (Taş, 2005: 65).

Popüler dindarlık sadece aynı dini sitemin büyük geleneğiyle çeliştiği zaman söz konusu olmaz. Bunun yanı sıra onunla birtakım karşılıklı ilişkiler içerisine girdiği ve bazı farklı kombinasyonlar oluşturduğu durumlarda da ortaya çıkabilir. Bu sebeple popüler dindarlığı resmi/kitabi dindarlıkla daima çelişik halde kabul ederek diğer yönleri görmezden gelmek doğru bir bakış açısı değildir. Popüler dindarlıkta, toplumun anlama düzeylerinin sonucu olarak, yüksek tipli evrensel dinlerin genişlemesi ve müntesiplerinin artmasıyla eski inanışların dinin içerisinde örtülü bir şekilde varlığını devam ettirmesi durumu da söz konusudur. Bu itibarla popüler dindarlık, bütün yüksek tipli dinlerde ve dolayısıyla İslamiyet içerisinde varlığını uzun yıllar devam ettirebilmekte, hatta ortodoks temellere ve desteğe de sahip olabilmektedir. Buradan hareketle popüler dindarlığı, yüksek tipli, organizeli, kurumsal olmayan inanç, ritüel ve pratikleri içeren bir dindarlık anlayışı olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla popüler dindarlık, çoğunlukla kitabi dindarlığın muhtevasını ve sınırlarını oluşturan dini doktrin ve teolojik sistemleştirmeden yoksun, dini otorite ve kurumların dışında gelişen, terkihi bir özelliğe sahip, nispeten sistemsiz inanç ve uygulamalardan oluşur. Bu bağlamda popüler dindarlık, öğretilen çok büyü, kehanet, falcılık ve benzeri faydacı hususları, şer'i hükümlerden çok dini coşkuyu esas alarak, araçlardan kaçınmak bir yana gerçekte vasitalara dayalı olarak şekillenmektedir (Arslan, 2004: 56-58). Bu doğrultuda popüler dindarlığın dini otorite ve kurumların onayından nispeten uzak inanışlar, ibadet ve uygulamaları bünyesinde barındırdığı, “emredilen değil”, “yaşanan” ve “uygulanan” bir yapı sergilediği ifade edilebilir. Türk toplumundaki popüler dindarlık anlayışı da, bir inanç ve sosyal hayat tarzı olarak yorumlanan ve yaşanan, İslam’ın esaslarına belli ölçüler içerisinde sadık kalmakla birlikte daha ziyade geleneksel yaşantının belirlediği, kısmen hurafelerle karışık bir dindarlık tarzıdır. Toplumumuz açısından popüler dindarlık içerisinde yer alan unsurlar, topluma bir dünya görüşü, bir kişisel denge yöntemi sağlamak ve isteklerine ulaşmasına vasıta olmaktadır (Taş, 2005: 66). Dönem dönem insanların nasıl olup da inandıklarına hayret ettiğimiz hurafelerin gücü buradan gelmektedir (Mardin, 2004: 168-169).

Hemen her dinde olduğu gibi İslam kültüründe de rastlanılan hurafeler, özellikle halkın din anlayışında etkin ve yaygın bir rol oynamaktadır. Dinin temel prensiplerine uygun olmadığı için dini yorumlarda yer alması istenmediği hal-

de yaşamaya devam eden hurafelerin sirayeti ve yaygınlaşması incelendiğinde, söz konusu inanç ve kanaatlerin özellikle din değiştirme sırasında yeni dine geçtiği veya diğer din ve kültürlerle temaslar sonucunda alındığı düşünülmektedir (Arpağuş, 2015: 59). Dolayısıyla popüler dindarlığın içeriğinde yüksek kitabi dinlere uygun kavram ve inançlarla birlikte geleneksel kabul ve hurafelerin karışımına karşılık gelebilecek bir senkretizm mevcuttur. Bu bileşim, çeşitli ihtiyaç ve yönelimleri temine yönelik potansiyel desteğe, diğer bir ifadeyle pragmatik eksene işaret eder (Taş, 2005: 67).

Popüler dindarlık, aralarında kesin ilişkiler sayısı az olan çok sayıda unsuru ihtiva eden bir sisteme sahiptir. Böyle bir sistem ise dışsal etkilere karşı koymada oldukça etkili olur. Çünkü popüler dindarlığın içinde yer alan unsurlardan birinde ortaya çıkan değişme bütün yapıyı etkileyebilir. Türk toplumunda kitabi/resmi din anlayışının yanında farklı şekillerde bulunan ve bölgeden bölgeye belirgin tarzda değişiklikler gösterebilen sosyal değer, düşünüş ve adetlerin oluşturduğu bir popüler dindarlık mevcuttur. Bununla birlikte popüler dindarlık, İslam öncesi dönemlerden gelen bir kısım inanç ve uygulamaları, resmi/kitabi din tarafından yasaklanmış ya da yasaklanmamış dini uygulamaları da ihtiva eder. Ülkemizde geniş kitlelerde yaygınlık gösteren popüler dindarlık, İslam'ın normatif, resmi/kitabi yorumunun prensiplerini reddetmeksizin ve ilke bağlamında Müslüman din alimlerini eleştirmeksizin geleneksel dindarlıktan büyük oranda bağımsız olarak ayrı bir alanda varlığını göstermektedir. Bunlar kişiler üzerinde kendini çok canlı gösteren, sıkıntı ve ihtiyaç durumlarında, törensel faaliyetlerde ortaya çıkabilen bir dizi heyecan, değer ve ideallerde kendini hissettirmekte, bireysel ve toplumsal hayata ilişkin problemlere karşı pratik çözümler sunmaktadır. Bu şekliyle popüler dindarlık, geleneksel toplumda olduğu gibi modern toplumlarda da oldukça sürekli ve önemli bir yer işgal eder (Taş, 2005: 67-68).

Bu bilgiler doğrultusunda araştırmamızda kullanılacak dindarlık tiplerinden biri olan popüler/hurafeci dindarlık; geleneksel dindarlıkta yer alan bazı hususları da içine almakla birlikte, İslam öncesi Türk kültürü ve diğer kültürlerden de izler taşıyan, bununla birlikte modern dönemdeki bazı olguları da içine alarak farklı toplumsal katmanlarda ve geniş kitlelerde varlık gösterebilen, halk arasında farklı formatlarda kurumsallaşmamış olarak bulunan ve “yaşanan din” olarak da kabul edilebilecek bir dindarlık anlayışını karşılamaktadır (Taş, 2005: 69).

3. Araştırmanın Evreni, Örneklem ve Veri Toplama Aracı

Araştırma alanına giren obje ya da fertlerin tümüne “evren/anakütle” denir. Ne var ki evrendeki kişilerin tümüne ulaşılması mümkün olmadığından evreni temsil eden bir örneklem üzerinde çalışmak zorunlu olmaktadır. Evrenden belli metodlarla seçilmiş, evreni temsil yetisine sahip daha küçük gruba “örneklem”

denir (Arslantürk, 2004: 102-103). Bu araştırmanın evrenini Isparta, Burdur, Antalya illerinde yaşayan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmamızda örneklemin evreni iyi temsil edebilmesi için demografik ve sosyo-kültürel yapılar göz önüne alınarak kota örnekleme tekniği (Arslantürk, 2004: 108-109) ve “orantılı dağıtım yaklaşımı”na (Serper & Aytaç, 2000: 68) göre örnekleme dağılımı gerçekleştirilmiş, örnekleme hacminin il ve ilçe merkezlerinde uygulanacak anket sayıları nüfuslarla orantılı olarak belirlenmiştir. Örnekleme içerisinde yer alacak belde ve köylerin seçimi için de “basit tesadüfi örnekleme” (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004: 35-38) yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya 18 yaş ve üzerinde her eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyde, farklı meslek ve toplumsal statüden bireylerin katılması sağlanmaya gayret gösterilmiştir. 18 yaşla sınırlama yapılmasının sebebi, bu yaşla beraber bireylerin reşit çağa ulaştığının kabulü, duygusal çağın etkisinden sıyrılarak davranışların yavaş yavaş reel bir yapıya kavuştuğu ve din konusunda da tutumların netleşmeye başladığı yaş grubu olarak düşünmemizdir. Veri toplama aracı (anket formu) ile örnekleme grubunda uyguladığımız 1188 anket dikkatlice tetkik edilmiş, eksik ya da geçersiz anketler çıkarıldıktan sonra SPSS programına 1071 anketin veri girişi yapılarak veriler analiz edilmiştir. Anket tekniği ile birlikte anket sonrası yapılan mülakat ve gözlem tekniği ile de veri toplanmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Anketi” ve “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” bölümlerinden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. “Kişisel Bilgi Anketi”, deneklerin kişisel durumları hakkında bilgi edinmek, bu bilgilerle tutum puanları arasındaki ilişkiyi görebilmek için geliştirilmiştir. Kişisel bilgi anketinde dindarlık algısı ile ilişkili ve dindarlık kriterlerine yönelik tutumları etkileyebileceği düşünülen bağımsız değişkenlere yer verilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olarak TAŞ tarafından 2005 yılında üniversite öğrencilerinin dindarlık kriterlerini ölçmek için geliştirilen, geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” kullanılmıştır. “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” likert tipi beşli derecelendirmeli (Tavşancıl, 2005: 138-139) bir ölçektir. Ölçek üç faktörden meydana gelen toplamda 48 maddeden oluşmuştur. Ölçekte birinci faktör “Geleneksel/İlmihalci Dindarlık” 19 maddeden, ikinci faktör “Modernist/Hümanist Dindarlık” 18 maddeden, üçüncü faktör “Popüler/Hurafeci Dindarlık” 11 maddeden oluşmaktadır (Taş, 2005: 27-34).

Ankete katılan kişiler, dindarlık kriterlerine yönelik tutumlarının derecelerini belirten seçenekleri işaretlemişler ve her kişinin işaretlediği seçeneğe göre puanları toplanarak tutum puanları hesaplanmıştır. Ölçekte her bir madde için “Tamamen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum” ve “Hiç Katılmıyorum” şeklinde beş seçenek bulunmaktadır. Cevapların puanlanmasında “Tamamen Katılıyorum” tercihine 5, “Katılıyorum” tercihine 4, “Kararsızım” tercihine 3, “Katılmıyorum” tercihine 2 ve “Hiç Katılmıyorum” tercihine 1 puan verilmiştir.

4. Dindarlık Algısına Yönelik Tutumlara Katılım Düzeyleri

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik tutum düzeylerinin dağılımını görebilmek için, dindarlık kriterleri ölçeğindeki her bir maddeye katılım düzeylerinin aritmetik ortalaması alınarak derecelendirme yapılmıştır. Ölçekteki maddeler en olumlu tutum puanının olduğu maddeden en olumsuz tutum puanının olduğu maddeye doğru bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Böylelikle Türk toplumunda dindarlık anlayışları ile ilgili hususlardan hangi maddelere çok yüksek, yüksek, orta ve düşük düzeyde katılımın olduğu genel bir çerçevede değerlendirilebilecektir. Bu düzeyler belirlenirken aşağıdaki tabloda gösterilen puan sınırları dikkate alınmıştır. Değerlendirmede puan aralıklarının eşit olduğu varsayılmış aritmetik ortalamalar için puan aralığı 0.80 olarak hesaplanmıştır (Puan Aralığı = (En Yüksek Değer - En Düşük Değer)/5 = (5-1)/5 = 4/5 = 0.80).

Tablo 1: Beşli Derecelemeli Ölçeğin Puan Sınırları

Derece	Puan	Tutum Derecesi
Çok Düşük	1	1.00-1.80
Düşük	2	1.81-2.60
Orta	3	2.61-3.40
Yüksek	4	3.41-4.20
Çok Yüksek	5	4.21-5.00

Tablo 2: Dindarlık Kriterleri Ölçeğindeki Maddelere Katılım Düzeylerinin Derecelendirilmesi

Dindarlık Kriterleri Ölçeğindeki Maddeler	Dindarlık Tipi	Sıra	X	Tutum Derecesi
Hz. Muhammed'in uygulamaları ve yaşantısı bir Müslüman için en güzel örnektir.	GİD	1	4.65	Çok Yüksek
Ahireti unutmamakla birlikte, dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerekir.	GİD	2	4.57	Çok Yüksek
Doğru ve dürüst olmak da, namaz ve oruç gibi birer ibadettir.	MHD	3	4.54	Çok Yüksek
İyi bir Müslüman, bütün davranışlarında Allah'ın rızasına uygun davranmayı amaçlar.	GİD	4	4.54	Çok Yüksek
Görev, sorumluluk ve işlerde helâl ve haram ölçülerine uyulmalıdır.	GİD	5	4.50	Çok Yüksek

Dine uygun bir hayat sürmek için Kur'an'ın yanı sıra Peygamberimize de uymak şarttır.	GİD	6	4.49	Çok Yüksek
Dindarlığın temel göstergeleri; Allah'a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâklı olmaktır.	GİD	7	4.49	Çok Yüksek
Çalışmak ve insanlara yardım etmek de birer ibadettir.	MHD	8	4.44	Çok Yüksek
İnsanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek lazımdır.	MHD	9	4.36	Çok Yüksek
Müslümanın en önemli görevlerinden biri de İslâm'ı başkalarına anlatmak ve öğretmektir.	GİD	10	4.36	Çok Yüksek
Herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek lazımdır.	MHD	11	4.30	Çok Yüksek
Allah'ın rızasını kazanmanın yolu, insanları sevmekten geçer.	MHD	12	4.25	Çok Yüksek
Dindar bir kimse, dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmeye çalışmalıdır.	GİD	13	4.25	Çok Yüksek
Bir kişinin tam anlamıyla dindar olabilmesi için, dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınması gerekir.	GİD	14	4.23	Çok Yüksek
Dindar olmak için herhangi bir tarikata girmeye gerek yoktur.	MHD	15	4.19	Yüksek
Dindarlığın göstergeleri sadece ibadetler değildir; önemli olan vicdan (iç) temizliğidir.	MHD	16	4.15	Yüksek
Dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek gerekir.	MHD	17	4.12	Yüksek
"Dindarlığın en önemli kriteri, dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmektir.	GİD	18	4.07	Yüksek
Dindar kişi, dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmelidir.	GİD	19	4.07	Yüksek
Kur'an ve Hz. Peygamberin yanında din büyüklerini de rehber edinmek, iyi bir Müslüman için gerekli bir özelliktir.	GİD	20	4.03	Yüksek
Kur'an bir Müslüman için temel referans kitabıdır; bunun dışında başka bir kaynağa başvurmaya gerek yoktur.	MHD	21	4.01	Yüksek
Dindar kişi, başkalarına güven veren kimsedir.	GİD	22	3.93	Yüksek

İbadetleri tam manasıyla yerine getirmeden, sadece birtakım evrensel ahlâkî değerlere sahip olmak, ahiret hayatı için yeterli değildir.	GİD	23	3.86	Yüksek
Kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değeri yoktur.	MHD	24	3.85	Yüksek
Gerçek anlamda dindar olabilmek için, farz ibadetlerin yanında nafil ibadetleri de yapmak gerekir	GİD	25	3.83	Yüksek
Dindar olmanın temel şartı, ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlâkî bir hayat sürmektir.	MHD	26	3.79	Yüksek
Her mezhep, kişiyi değişik yollardan Allah'a götüren bir yoldur.	GİD	27	3.75	Yüksek
Dindarlığın önemli kriterlerinden birisi de özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmektir.	PHD	28	3.71	Yüksek
Mezhepler dinimizin birer zenginliğidir.	GİD	29	3.65	Yüksek
İslam'ı gerçek anlamda yaşayabilmek için, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerekir.	GİD	30	3.63	Yüksek
Bir kimse tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olabilir.	MHD	31	3.49	Yüksek
Dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişi, ibadetleri yerine getirirse bile dindar olarak sayılamaz.	MHD	32	3.47	Yüksek
Dindar olan kişi, toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uymalıdır.	PHD	33	3.35	Orta
Dinde esas olan bu dünya için değil, ahiret için çalışmaktır.	PHD	34	3.33	Orta
Bir insanın dini kadar milliyeti de önemlidir.	PHD	35	3.29	Orta
Dini yaşamak için mezheplere gerek yoktur.	MHD	36	3.26	Orta
Dinî cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimleri dinin özüne uygun değildir.	MHD	37	3.20	Orta
Dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak gerekir.	MHD	38	3.19	Orta
Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok, Allah'a tam anlamıyla iman etmek iyi bir Müslüman için yeterli özelliiktir.	MHD	39	3.13	Orta

İyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmak yeterlidir.	PHD	40	3.05	Orta
Kişi, sadece mensup olduğu mezhep doğrultusunda dinî hayatını yönlendirmelidir.	PHD	41	3.00	Orta
İbadetleri tam anlamıyla yerine getirmedikçe, Allah'a inanmanın bir önemi yoktur.	PHD	42	2.83	Orta
Bir mezhebe bağlanmadan, gerçek anlamda dindar olunamaz.	GİD	43	2.61	Orta
Muska yaptırmanın, türbe ziyaretinde bulunmanın ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncası yoktur.	PHD	44	2.22	Düşük
Tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmak gereklidir.	PHD	45	2.20	Düşük
Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymak daha önemlidir.	PHD	46	2.11	Düşük
Toplum hayatından olabildiğince uzak kalarak din daha iyi yaşanır.	PHD	47	2.08	Düşük
Günümüzün şartları gereği birikimler faizle değerlendirilebilir.	MHD	48	2.07	Düşük

* GİD: Geleneksel/İlmihalci Dindarlık, MHD: Modernist/Hümanist Dindarlık, PHD: Popüler/Hurafeci Dindarlık

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, dindarlık kriterleri ölçeğindeki maddelere katılım düzeylerine ilişkin ortalama puanların 2.07 ile 4.65 arasında değiştiği, örneklem grubunda yer alan bireylerin ölçekte yer alan tutumlardan 14'üne "çok yüksek", 18'ine "yüksek", 11'ine "orta" ve 5'ine "düşük" derecede sahip oldukları görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik "çok yüksek" düzeyde sahip olduğu 14 tutum sırasıyla, "Hz. Muhammed'in uygulamaları ve yaşantısının bir Müslüman için en güzel örnek olduğu"; "Ahireti unutmamakla birlikte, dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerektiği"; "Doğru ve dürüst olmanın, namaz ve oruç gibi birer ibadet kabul edilmesi"; "Bütün davranışlarında Allah'ın rızasına uygun davranmayı amaçlamak"; "Görev, sorumluluk ve işlerde helâl ve haram ölçülerine uyulması"; "Kur'an'ın yanı sıra Peygamberimize de uymanın gerekliliği"; "Dindarlığın temel göstergelerini, Allah'a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâk-

lı olmak olarak görmek”; “Çalışmak ve insanlara yardım etmeyi birer ibadet kabul etmek”; “İnsanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek”; “İslâm’ı başkalarına anlatmak ve öğretmek”; “Herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek”; “Allah’ın rızasını kazanmanın yolunun insanları sevmekten geçtiğine inanmak”; “Dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmek”; “Dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınmak” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 2’de verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “çok yüksek” düzeyde sahip olunan 14 tutumun 9’unun geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına, 5’inin ise modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu, popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik hiçbir tutumun çok yüksek düzeyde benimsenmediği görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik “yüksek” düzeyde sahip olduğu 18 tutum sırasıyla, “Herhangi bir tarikata girmeye gerek olmadığı”; “Dindarlığın göstergelerinin sadece ibadetler olmayıp, önemli olanın vicdan (iç) temizliği olduğu”; “Dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek”; “Dindarlığın en önemli kriterinin dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmek olduğu”; “Dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmek”; “Kur’an ve Hz. Peygamberin yanında din büyüklerini de rehber edinmek”; “Kur’an’ın bir Müslüman için temel referans kitabı olduğu ve bunun dışında başka bir kaynağa başvurmaya gerek olmadığı”; “Başkalarına güven veren kimse olmak”; “İbadetleri tam manasıyla yerine getirmeden, sadece birtakım evrensel ahlâkî değerlere sahip olmanın ahiret hayatı için yeterli olmayacağı”; “Kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değerinin olmadığı”; “Farz ibadetlerin yanında nafîle ibadetleri de yapmak”; “Dindar olmanın temel şartının ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlâkî bir hayat sürmek olduğu”; “Her mezhebin kişiyi değişik yollardan Allah’a götüren bir yol olduğu”; “Özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmek”; “Mezheplerin dinimizin birer zenginliği olduğu”; “İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerektiği”; “Tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olunabileceği”; “Dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişinin ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak sayılamayacağı” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 2’de verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “yüksek” düzeyde sahip olunan 18 tutumun 9’unun geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına, 8’inin modernist/hümanist dindarlık anlayışına ve 1’inin popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik “orta” düzeyde kabul ettiği 11 tutum sırasıyla, “Toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uyma”; “Dinde esas olanın bu dünya için değil, ahiret için çalışmak olduğu”; “Bir insanın dini kadar milliyetinin de önemli olduğu”; “Dini yaşamak için mezheplere gerek olmadığı”; “Dinî cemaatlerin İslâm’ı anlama ve anlatma biçimlerinin dinin özüne uygun olmadığı”; “Dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak”; “Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok, Allah’a tam anlamıyla iman etmeyi iyi bir Müslüman için yeterli bulma”; “İyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmayı yeterli bulma”; “Sadece mensup olunan mezhep doğrultusunda dinî hayatın yönlendirmesi”; “İbadetleri tam anlamıyla yerine getirilmeden Allah’a inanmanın bir öneminin olmadığını kabul etme”; “Bir mezhebe bağlanmadan, gerçek anlamda dindar olunamayacağı” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 2’de verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “orta” düzeyde kabul edilen 11 tutumun 1’inin geleneksel/ilmihalci dindarlık, 4’ünün modernist/hümanist dindarlık, 6’sının ise popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik “düşük” düzeyde katıldığı 5 tutum sırasıyla, “Muska yaptırma, türbe ziyaretinde bulunma ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncasının olmayacağı”; “Tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmanın gerekliliği”; “Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymayı daha önemli olarak görmek”; “Toplum hayatından olabildiğince uzak kalarak dinin daha iyi yaşanacağı”; “Günümüzün şartları gereği birikimlerin faizle değerlendirilebileceği” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 2’de verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “düşük” düzeyde kabul edilen 5 tutumun 1’inin modernist/hümanist dindarlık, 4’ünün ise popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu görülmektedir.

Sonuç

Türk toplumunu, geleneksel/ilmihalci, modernist/hümanist ve popüler/hurafeci dindarlık tiplerinden yalnızca birinin içerisine koymak mümkün görünmemektedir. Türk toplumunun dindarlık kriteri olarak kabul ettiği ya da etmediği hususlar her üç dindarlık tipinde de farklı oranlarda yer almakla birlikte, çok yüksek ve yüksek düzeyde kabul ettiği tutumların geleneksel/ilmihalci ve modernist/hümanist dindarlık tipine yönelik tutumlar olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda tutum olarak Türk toplumunun daha çok hem geleneksel/ilmihalci, hem modernist/hümanist dindarlığın farklı yönlerini taşıyan “eklektik/karma dindarlık” olarak adlandırılabilir bir dindarlık algısına¹ sahip olduğu söyle-

nebilir. Sahip olunan bu yönelimin eylemsel karşılığı olarak son dönemlerde sıkça karşılaşılan, bir yönüyle modernist bir hayat anlayışı benimserken diğer taraftan namaz, oruç, kurban vb. ritüelleri uygulamaya gayret gösteren, yeri geldiğinde dini otoriteleri kısmen de olsa referans alan bireyler örnek gösterilebilir. Popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik tutumlara orta ve düşük düzeyde yönelim olmakla birlikte, bunun davranış boyutuna yansımada çeşitli faktörlerin de etkisiyle farklılıklar görülebilmektedir. Her ne kadar tutum boyutuyla popüler/hurafeci anlayışa mesafeli bir yaklaşım sergilense de fiili duruma bakıldığında toplum içinde dikkate değer ölçüde popüler/hurafeci dindarlık uygulamalarının hakim olduğu görülebilir. Toplumsal kabullerde örf ve adetlerin yaptırım gücünün çoğu zaman dinin asli kaynaklarında yer alan ilkelerin önüne geçebildiği görülmektedir. Dolayısıyla Türk toplumunda bireylerin dindarlık algı ve yönelimlerinde, içerisinde bulunulan sosyo-kültürel, siyasi ve psikolojik faktörlere göre, tutum ve davranış boyutlarıyla farklılaşmaların ve geçişkenliklerin ortaya çıktığı söylenebilir.

Türk toplumu şu anki yapısıyla ne tam olarak geleneksellikten sıyrılabilmiş, ne de tam olarak modern olabilmıştır. Değişimin yönü açısından geriye dönüp salt geleneksel bir toplum yapısına dönüş nasıl mümkün görünmüyorsa, modernleşme çizgisinde ilerledikçe geleneğin bütün izlerinin yok olacağı beklentisi de boş hayal gibi durmaktadır. Fakat toplum hangi süreç ve dönemde olursa olsun, birey o dönemin yapısına göre din ve dindarlık algısına sahip olacak, bir şekilde kutsalla olan ilişkisini ayarlayacaktır. Sosyolojik olarak toplumsal yaşantının bir realitesi olan din, bütünüyle modernleşmenin zıddı bir yaşayış olarak da değerlendirilmemelidir. Dolayısıyla “toplum ne kadar modernleşirse dinden o kadar uzaklaşacağı” anlayışının tersine, bu süreçle bilgisizlik, şekilcilik ve salt taklitten uzak, zenginleşen, toplumsal yaşantıda önemi ve fonksiyonu artan bir din ve dindarlık ortaya çıkabilir. Bu bağlamda Türk toplumunun dindarlık algı ve yönelimini daha net ortaya koyabilme, yaşanan değişim ve dönüşümleri tespit edebilme adına yapılacak alan çalışmaları önem taşımaktadır.

Notlar

- (*) Dr. DİB Isparta İl Müftülüğü Din Hizmetleri Uzmanı.
- (**) Prof. Dr. SDÜ. İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
- (***) Bu çalışma, “Türk Toplumunun Dindarlık Algısı (Batı Akdeniz Örneği)” isimli doktora tezinin verilerinden faydalanılarak üretilmiştir.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (2012). Kültür ve Din. N. Akyüz, & İ. Çapcıoğlu (ed.) içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (s. 437-451). Ankara: Grafiker Yay.
- Allport, G. W., & Ross, J. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality And Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- Argyle, M., & Beit-Hallahmi, B. (2004). Dini Davranış Teorileri. (A. Kuşat, M. Korkmaz, & İ. Güllü, Dü) *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16), 247-280. http://sbedergi.erciyes.edu.tr/sayi_16/15_kusat.pdf adresinden alındı
- Armağan, M. (1992). *Gelenek*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Aron, R. (1994). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (K. Alemdar, Çev.) Ankara: Bilgi Yay.
- Arpaguş, H. K. (2015). *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yay.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Arslan, M. (2006). Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık. Ü. GÜNAY, & C. ÇELİK (Dü) içinde, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (s. 289-319). Adana: Karahan Kitabevi.
- Arslan, M. (2008). Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(15), 9-34.
- Arslantürk, Z. (2004). *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Avcı, Ö. (2012). *İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında*. İstanbul: İletişim Yay.
- Berger, P. L. (1995). Dini Kurumlar. (A. Çiftçi, Dü.) *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*(IX), 425-465.
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal Şemsiye*. (A. Coşkun, Çev.) İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bilgin, V. (2013). Din ve Kültür. M. Bayyığıt (Ed.) içinde, *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yay.
- Coşkun, A. (2005). *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çiftçi, A., Wuthnow, R., & Berger, P. (2002). *Din ve Modernlik (Toplumbilim Yazıları I)*. (A. Çiftçi, Ed., & A. Çiftçi, Çev.) Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Desroche, H. (2014). Morfolojik Sosyolojiden Tipolojik Sosyolojiye. (İ. ER, Dü.) *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 293-306. <http://dergipark.gov.tr/uluifd/issue/13504/163328> adresinden alındı
- Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*. (T. Kalpsüz, Çev.) Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Furseth, I., & Repstad, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (İ. Çapcıoğlu & H. Aydınalp, Çev.) Ankara: Birleşik Yay.
- Gazali. (1975). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (Cilt 1). (A. Serdaroğlu, Çev.) İstanbul: Bedir Yay.
- Glock, C. Y. (1961). The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups. *Survey Research Center* (A-15), 24-36.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Varlık Yayınları.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Günay, Ü. (2000). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yay.
- Hervieu-LEGER, D. (2006). Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler. B. Solmaz, & İ. Çapcıoğlu (Dü) içinde, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yay.
- Köktaş, M. E. (1997). *Din ve Siyaset*. Vadi Yayınları.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen Din*. (A. Coşkun, & F. Aydın, Çev.) İstanbul: Rağbet Yay.
- Mardin, Ş. (2004). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yay.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Marx, K. (1992). *Early Writings*. (R. Livingstone, & G. Benton, Çev.) London: Penguin Books.
- Mensching, G. (2004). *Dini Sosyoloji*. (M. Aydın, Çev.) Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Okumuş, E. (2005a). *Gösterişçi Dindarlık*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Okumuş, E. (2005b). *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: Özgü Yayınları.
- Okumuş, E. (2013). Sosyolojinin Din Sorunsalı. M. Bayyığıt (Dü.) içinde, *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yay.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: Dem Yay.
- Özlem, D. (2001). *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Peker, H. (2011). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Serper, Ö., & Aytaç, M. (2000). *Örnekleme, Ezgi Kitabevi*. Bursa.
- Sezen, Y. (2004). *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*. İstanbul: İz Yay.
- Subaşı, N. (Ekim-Aralık 2002). Türk(İ)ye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler. *İslâmiyât*, V(4), 17-40.
- Taplamacıoğlu, M. (1962). Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 141-151.
- Taş, K. (2005). *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*. Ankara: Alter Yay.
- Taş, K. (2012). Sosyolojik Din Tanımları. N. Akyüz, & İ. Çapcıoğlu (Dü) içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. (Z. Gürata, Çev.) Ankara: Ayrac Yayınevi.
- Weber, M. (2006). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yay.
- Yıldız, M. (2001). Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma. *Tabula-Rasa* (1), 19-42.

Endnotes

- 1 Kemaleddin Taş tarafından üniversite gençliği örneklem alınarak yapılan alan araştırmasında da gençliğin “eklektik/karma dindarlık” olarak adlandırılabilir bir dindarlık anlayışına sahip olduğunu ortaya konmuştur (Bkz. Taş, 2005, s. 177).